
Yıldız

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Dergisi

(2019) Cilt 03, Sayı 02, s. 171-189

Türkiye'de Kültürel Etkileşim Platformları Olarak Posta Sanatı Etkinlikleri

Burak Boyraz^a

Özet

20. Yüzyıl sadece politik ve toplumsal gelişmeleriyle değil iletişim teknolojilerindeki atılımlarıyla da dikkat çekici bir dönemdir. Haberleşme araçlarının bu yüzyıl içinde nitelik ve nicelik yönlerinden ilerleme kaydetmesi gündelik yaşam için kolaylıklar sağlamıştır. Aynı ivme 21. Yüzyıla da taşınmıştır. Artık iletişim için son derece yaygın bir ağa ve dijital bir alt yapıya sahip olan günümüz insanının, mevcut irtibat koşullarını iyileştirmek için pek çok seçeneği bulunmaktadır. Mektuplar ve telgraflar varlıklarını sürdürse de türevi araçları en başta internet ortamının sunduğu hizmetler geri plana itmiştir. Bugün posta yoluyla iletişim nostaljik bir seçenek gibi görünmektedir. Fakat plastik sanatlar için durum farklıdır. Zira posta sanatı olarak bilinen harekete hitap eden etkinliklere katılım hız kesmeden devam etmektedir. Araştırma dâhilinde posta sanatı etkinlikleri ve bu etkinliklerin kültürel etkileşim konusunda sunduğu fırsatlar mercek altına alınmıştır. Mevzu bahis etkinlikler literatür taraması eşliğinde usul ve yürütme yönlerinden incelenmiştir. Arşiv görselleri ile de etkinlik örnekleri etüt edilmiş ve posta sanatına yönelik girişimlerin Türkiye adına olası kazanımları değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Güzel Sanatlar
Plastik Sanatlar
Resim
Kültürel Etkileşim
Posta Sanatı
Türkiye

Makale Hakkında

Gönderim Tarihi: 05.04.2019
Kabul Tarihi: 28.10.2018
Yayın Tarihi: 30.10.2019

^aDoç., Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Sanat Bölümü, SYAD. bboyraz@yildiz.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1373-7234

Mail Art Activities As Cultural Correlation Platforms in Turkey

Abstract

20th century is a remarkable period not only with its political and social developments, but also with great advances seen in the communication technologies. Developments in the communication instruments during this century in terms of quality and quantity surely introduced so many amenities to the daily life. And same thrust is carried along to the 21st century. Now that human beings have an enormous network and digital infrastructure for communications, a wide variety of options are offered to enhance his existing conditions of contact. Although old-fashioned letters and telegrams still exist, they merged into the background by the derivative instruments, including specifically online services. Nowadays communicating by mail seems only nostalgic. But it is different for the plastic arts (or fine arts) because more and more people are attending to the activities organized for the movement known as mail art. This research will focus on mail art activities and cultural correlation that offer opportunities in this area. These activities are examined from the aspect of process and execution, coupled with literature scans. Besides that exemplary activities are analyzed based on visual archive data and potential gains to be derived in Turkey from the initiatives toward mail art are evaluated.

Keywords

Fine Arts
Plastic Arts
Painting
Cultural Correlation
Mail Art
Turkey

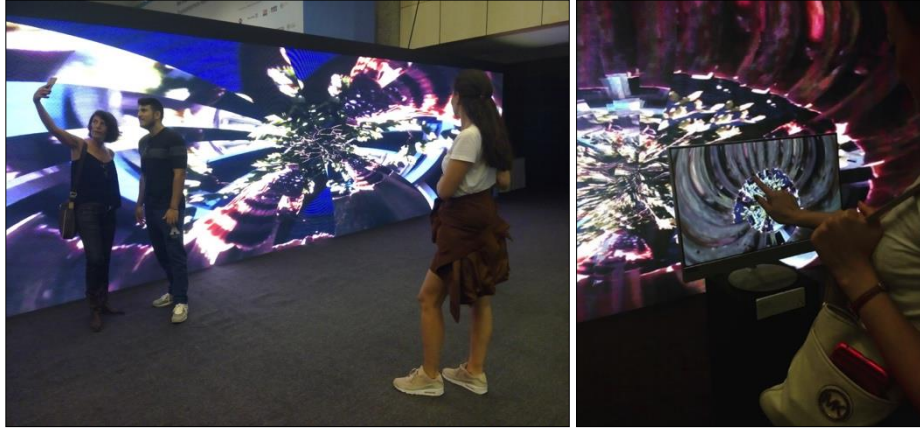
About Article

Sending Date: 05.04.2019
Acceptance Date: 28.10.2019
Issue Date: 30.10.2019

GİRİŞ

Dünya savaşları (1914-1918 / 1939-1945) sırasındaki teknolojik atılımlar Batı toplumlarının gündelik yaşamına da tesir etmiştir. 21. Yüzyılın çok öncesinde gerçekleşen bu durumun bir benzeri bugün iletişim araçlarındaki gelişmeler üzerinden yaşanmaktadır. Hızla yeni özellikler kazanan telefonlar ve taşınabilir bilgisayarlar (geniş internet ağı ve yaygın sosyal medya kullanımı sayesinde) iletiyi kaynaktan alıcıya göndermede başrolü üstlenmiştir. Ulaşılan noktada veri tipi, büyüklüğü ve güvenliğinde peşi sıra yenilikler ortaya çıkmıştır. İlgili yenilikler bilgi toplumlarında eğitim, ekonomi, turizm, eğlence ve tıp gibi belli başlı alanlardaki istihdam ve kariyer olanaklarını çeşitlendirmiş, çalışma ortamları da bu değişime ayak uydurmuştur.

Beliren ufuk çizgisi 1960 sonrasında yeni medyalara yönelik açılımlar yapan sanat mecralarının da dikkatinden kaçmamıştır. 1980'lerdeki deneysel yapıtlar ve sıra dışı uygulamalarla adından söz ettiren sanat ve teknoloji etkileşimi o vakitten günümüze sosyal medyalara entegre cihazların sağladığı imkânlar ile mesafe kat etmiştir. Bienal ve çağdaş sanat fuarlarında göze batan sanal yapıtların teknik kalitesi ve bilhassa video tabanlı eserlerin ziyaretçilere "iletilebiliyor" olması güncel imkanları örneklemek için kullanılabilir.

Şekil 1. Küratörlüğünü *Hasan Bülent Kahraman*'ın yaptığı ve *Contemporary İstanbul 2018*'de yer alan *Tommy Hartung*'un (1979) "İmge Şeyler" adlı çalışması (*Akbank Sanat*), İstanbul, 20-23 Eylül 2018. **Kaynak.** *Burak BOYRAZ* Arşivi.

Sanat ortamlarının iletişim teknolojileri ile yaklaşması sadece sanat eserinin biçimselliğini ya da paylaşımını etkileyen bir durum da değildir. Vizyon sahibi sanat müzeleri ile galeriler iletişim teknolojilerindeki ilerlemeleri (hedef kitleri nezdinde) sergilemeye yardımcı araçlar için bir fırsat olarak görmekte¹ ve bu nedenle ilgili olanakların getirilerinden azami düzeyde yararlanmaya çalışmaktadır.

Şekil 2. *Alanya Müzesi* / Alanya. Ziyaretçiler ile etkileşime geçebilen sergilemeye yardımcı teknolojilerden biri. Ziyaretçinin / Kullanıcının bu teknoloji ile sanal ortamda antik bir gemi kullanma deneyimi yaşamaya hedeflenmiştir. 2018. **Kaynak.** *Burak BOYRAZ* Arşivi.

Uzaktan eğitim programlarının akıllı telefon ve tablet bilgisayarlar için uygun hale gelmesi ve teknoloji destekli etkileşimin yaygınlaşması müze eğitimine de ayrı bir katkı sağlamıştır.² Ayrıca 2000 sonrasında bir zorunluluk arz etmeye başlayan dijital alt yapılar neticesinde pek çok müzenin kurumsal sosyal medya hesapları bulunmaktadır. Bu hesaplar üzerinden etkinlikler ve güncel organizasyonlara dair duyurulara erişmek kolaylaşmıştır.³

¹ Güncel sergileme teknolojileri için Bkz.: Boyraz, B. (2019). "Avrupa Müzelerinde Kullanılan Güncel Sergileme Teknolojileri Üzerine Bir Araştırma", *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 2, Sayı: 8, ss.532-562.

² İletişim teknolojilerinin müzecilik disiplinine sunduğu olanaklar müzeciliğin beş temel işlevini de ilgilendirmektedir. Araştırma, Bakım ve Koruma, Belgeleme, Eğitim ve Sergileme şeklindeki başlıklara sahip olan bu işlevler günümüzde dijital altyapıyı kendilerine entegre etmeyi sürdürmektedir.

³ Kâr amacı güden sanat galerileri de eserlerin el değiştirmesi konusunda sosyal medyaları dijital bir pazar olarak görmektedir. Tablet bilgisayarların ya da kare kod uygulamalarına sahip akıllı telefonların sergi ziyaretçileri için sunduğu ayrıcalıklar ise dikkat çekicidir.

Şekil 3. *Heritage İstanbul 2019 Restorasyon, Arkeoloji ve Müzecilik Teknolojileri Fuarı & Konferansı / İstanbul.* Müzecilik disiplinine hitap eden fuar ve konferanslar söz konusu alanı ilgilendiren teknolojileri gözlemlemek için önemli platformlardır. 11-13 Nisan 2019. **Kaynak.** Burak BOYRAZ Arşivi.

Posta sanatı⁴ etkinlikleri; iletişim konusunda eski yöntemleri tercih eden ve yukarıda betimlediğimiz yeni dünyada varlıklarını sürdürmeyi başaran sanat organizasyonlarıdır. Araştırmada bu etkinlikler Türkiye merkezli biçimde ele alınmıştır. Posta sanatı etkinliklerine 1970'lerin sonunda katılan sanatçılarımız olmasına rağmen⁵, etkinliğin yurt içindeki organizasyonlarının 2000'ler ile yaygınlaşması nedeniyle güncel bir çizgi takip edilmiştir. Literatür taraması eşliğinde incelenen temel konu; posta sanatının kültürel etkileşim adına Türkiye'ye sunduğu / sunabileceği olanaklardır. Bu olanakların etüt edilmesi için ilk olarak kültürel etkileşim kavramı irdelenmiştir. Ardından kısa bir tarihçe ile posta sanatına değinilmiş ve yurt içindeki etkinlik seçkisinden bilgiler sıralanmıştır. Sonuç başlığı altında da eldeki veriler üzerinden genel bir değerlendirme yapılmış, mevcut durum tartışılmıştır.

KÜLTÜREL ETKİLEŞİM ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Kültürel etkileşimi betimleyen bir çerçeve çizmek için ilkin bu olgunun doğasından bahsetmek gerekir. Literatürde çeşitli tanımlamalar ile ifade edilen kültür, *Pado* ve *Tezcan*'ın (2018, s.277) belirttiği gibi sosyal bilimler çatısı altındaki farklı disiplinlerce ele alınmış bir kavramdır. "Kültür ve Kültür Boyutlarının İnovasyon Kapasiteleri Üzerine Etkileri" adlı araştırmalarında bu kavrama yönelik bazı açıklamalara yer veren yazarlar, 1952 yılında Birleşik Devletlerde yapılan bir çalışmada sadece "kültür" kelimesine hitap eden 164 farklı tanımlama yapıldığından söz etmiştir (Pado & Tezcan, 2018, s.277). Sayının günümüzde yeni öneriler ile arttığı aşikârdır. Bunlardan bir kaçına yer vermek sonraki kısımları anlamlı kılmak adına bize katkı sağlayabilir.

Küzeci'ye (2018, s.114) göre; "Kültür bir milletin tarihi boyunca geliştirmiş olduğu kendi bağrında kendine ait olan birikimleridir". *Çağrkan* ise (2017, s.148) kültüre yönelik tanımlamaların değişken bir niteliği olduğunu vurgulamıştır. Ona göre; "Kültürün maddi öğeleri somut olarak karşımızda durabilir; ancak bu somut metanın arkasında bir toplumun geçmişteki ve şimdiki tüm bilgi birikimi vardır". *Demir* de (2018, s.102) kültürü toplumbilimci / şair *Ziya*

⁴ Bkz. İng. *Mail-Art* veya *Mail Art*.

⁵ Bkz. *Nur Koçak* (1941).

Gökalp'in (1876-1924) sözleri ile özetlemiştir: "*Kültür ve Medeniyet kavramlarını Türkiye'de ilk kez kullanan ve yorumlayan düşünür Ziya Gökalp olmuştur. Ziya Gökalp, kültürle medeniyetin farklı kavramlar olduğunu işaret ederek kültüre hars demiştir. Ona göre halkın ananelerinden, örflerinden, yazılı ve sözlü edebiyatlarından, iktisadi ve estetik ürünlerinden oluşan hars, millidir*".⁶

Kültürle ilgili bu tanımlamaların ortak noktasının millet çerçevesi olduğu söylenebilir. Kültürel etkileşimin de bu çerçevelerin birbirleriyle temaslarından kaynaklanan, somut olduğu kadar soyut göstergeleri de bulunan⁷ değiş-tokuşlar / aktarımlar olduğu ileri sürülebilir. Tabi burada mevzu bahis temaslara açıklık getirmek gerekir. İlgili temasları; ticaret, göç, mübadele, savaş vb. gibi toplumları kitlesel düzeyde etkileme potansiyeline sahip olaylar olarak nitelemek mümkündür.

Temasların kültürel etkileşim adına ne tür bir işlevselliğe sahip olduğunu açıklamak için Gür'ün "*Hititler, Mikenler ve Batı Anadolu'daki Kültür Etkileşimleri*" adlı metnine başvurulabilir. Kendi ifadeleriyle (2012, s.12); "*Batı Anadolu'da iki yüzyıllık bir zamanı kapsayan Hitit-Ahhiyava / Miken ilişkileri sonucunda (ticari ve siyasi ilişkiler) iki kültür arasında birçok etkileşimin gerçekleştiği görülmektedir. Kuşkusuz bu etkileşimlerin başında Hitit mimari unsurlarının Miken anakarasına taşınması bulunmaktadır*". Yazarın kazamatlı duvarların⁸ her iki uygarlık tarafından da kullanılmaya başlaması ile açıkladığı kültürel etkileşim adına başka bilgiler de mevcuttur.

Çakmakçı'nın (2012, s.107) "*Kültürlerarası İletişim ve Etkileşim Açısından Ortaçağ Bizans Camcılığı'na Bakış*" adlı metninde şu cümleler yer alır; "*Konstantinopolis'in saray atölyelerinde üretilen lüks cam objelerle, Bizans'ın köklü cam yapım teknikleri ve sırları, Doğu Akdeniz ticaretini tekelinde bulunduran İtalyan şehir devletleri kanalıyla Venedik'e taşınır*". Metninde Suriye'de üretilen ve "*Suriye cam işi*" olarak anılan taşınabilir nesnelere, yine ihraç / ticaret yoluyla Batı'ya nakledilmiş olabileceğine dikkat çeken yazar, bazı taşınabilir nesnelere (kaplarda) Arapça yazı bordürleriyle birlikte Hıristiyanlığa özgü (ikonografik) sahnelerin de yer aldığını belirtmektedir (Çakmakçı, 2012, s.112).

Örnekler Batı ve Doğu arasındaki kültürel etkileşim için somut göstergelerdir. Başkalarından da bahsedilebilir. Maktal Erbaş ve Korkmaz'ın (2019, s.22) aktardıkları gibi; "*Kültürümüzün temel taşlarını oluşturan ve kitap sanatlarına da damgasını vurmuş olan motiflerimizin tarih sahnesine çıkışı Orta Asya bozkırlarında başlamıştır. Yarı göçebe bir hayat yaşayan ilk Türkler kullandığı her eşyayı, zevkine göre bezemiş; estetiği, buldukları ortama, kullandıkları eşyaya başarıyla taşımışlar bu sayede henüz göçebe hayatı yaşarken bile zevki, estetiği sadece süs unsuru olarak görmemiş, hayatın içinde yaşanır hale getirmişlerdir*". Maktal Erbaş ve Korkmaz'ın Türklerin sanat anlayışına yönelik tespitleri kıymetlidir. Bu tespitlerin bizi ilgilendiren kısmı ise Orta Asya ya da Doğu sanat anlayışına hitap eden üretimlerin diğer coğrafyalara nasıl taşındığıdır.

Ticaret olgusu burada da karşımıza çıkmaktadır. Kan, "*Orta Çağ'da Kültürler Arası Etkileşim Açısından Anadolu-Türk Kervansarayları*" adlı makalesinde duruma açıklık

⁶ Konumuza yakın durması sebebi ile Ayaz'ın (2018, s.38) "görsel" kültür tanımına da yer verilebilir: "*Çok katmanlı olan kültürel yapının içerisinde yaşayan insanlar görsel kültürü farklı anlayabilir veya yorumlayabilirler. Bu doğrultuda, görsel kültürün görünen bir mesaj biçimi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır*".

⁷ Bkz. Ananeler, örfler vb.

⁸ Bkz. Yerin altına kazılmış siper, sur duvarı boşluğu.

getirmektedir. En başta kervansaraylara ve sağladıkları imkânlarla⁹ dikkat çeken yazara göre (2012, s.1741); "*Doğudan batıya seyahat eden tüccarlar yanlarında doğunun el yapımı ve süsleme sanatı örneklerini de götürdüler. Çin ve Türkistan'ın boyama ve plastik sanatları İpek Yolu tüccarları vesilesi ile Ortadoğu ve batıya taşınmıştır*". Türklere ait nesnelere naklinde de muhtemel olan bu taşınma biçimi Anadolu uygarlıklarının mirasçısı Osmanlı İmparatorluğu için de geçerlidir.

Osmanlı ve Latin Devletleri arasındaki ilişkiler hakkındaki yayınlar görece azdır. Ancak *Aslan*'ın yakın zamanda bir kez daha gündeme getirdiği bu konu, erken Osmanlı sanatında görülen Latin etkileri ile araştırmamıza yardımcı olacak özelliindedir. Kendi cümleleri ile (2014, s.136); "*Erken Osmanlı Mimarisi'nde İtalyan devletleri ile olan siyasi, kültürel, ekonomik, ticari ve siyasi ilişkilerin yansımaları olarak; pek çok yapıda Latin mimarisine özgü öğelerin kullanıldığı görülmektedir*". Öğeleri betimlemek için *Bursa Hüdevendigar Zaviyesi*'ni (Türkiye) işaret eden yazar sözlerine şu şekilde devam etmiştir (2014, s.138): "*Topografyaya uygun olarak inşa edilen yapıda Latin etkisi olarak gözümüze çarpan unsur; zaviyenin saçak kısmındaki konsollu kemercik dizileridir. Bu tip bir cephe süsleme unsuru daha önceki Osmanlı yapılarında görülmediği gibi, bu yapıdan sonra inşa edilen Osmanlı yapılarında da görülmemiştir*".

Kültürel etkileşimin tanımı ve işlevselliğine yönelik örneklerin takdiminden sonra önemli bir özelliğine de değinilmelidir. *Yurdigül vd.*'nin özetlediği gibi (2018, s.221): "*Kültürel etkileşim konusunda yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde anahtar kavramın değişim olduğu görülmektedir. Göç sonucu farklı bir coğrafyada, farklı bir kültürle karşılaşan kişiler / gruplar, tanıştıkları yeni ve farklı bu kültürle zorunlu bir iletişime girmektedirler. Bu iletişim sürecinin sonucunda ise artık başta buldukları yerden çok daha farklı bir yere gelmektedirler*". Açıklarsak olumlu ya da olumsuz şekilde kümelenmesi mümkün toplumsal olaylar vasıtasıyla milletler birbirleri ile tanışmaktadır. Geline nokta kültürel etkileşim devreye girerek toplumları medeniyet düzeyinde kaynaştırmaktadır. Belirttiğimiz kaynaşmada medeniyet kavramı için bir parantez açmak gerekir. Çünkü kültürel etkileşimde (insani koşullarda ve ferahça yaşamak anlamına gelen) medeniyet seviyeleri önem teşkil etmektedir.

Harari ülkemizde çok satan kitabı "21. Yüzyıl İçin 21 Ders" adlı eserinde medeniyet başlığına yer verir ve başlık altında "medeniyetler çatışması" tezinden bahseder. Türkiye'yi de yakından ilgilendiren teze göre (2018, s.99-100); "*Batı ile "Müslüman âlemi" birleştirmeye yönelik herhangi bir girişim başarısızlığa mahkûmdur. Zira Müslüman ülkeler asla Batı'nın değerlerini benimsemeyecek, Batılı ülkeler de azınlıkları özümsemeyi başaramayacaktır*". Yine yazarın ifadesiyle (2018, s.99-100) bu; "*Oldukça yaygın olsa da hatalı bir tezdur*". Zira medeniyet olgusu sadece Batı'ya özgü bir durum değil, küresel anlam taşıyan bir göstergedir (*Harari*, 2018, s.100).

Medeniyetler çatışması, iletişim teknolojilerinin hedef kitle ayırt etmeksizin yaygınlaştığı günümüzde hala değerlendirilen, tartışılan bir konudur. Ancak bu üst kısımlarda örneklerine yer verdiğimiz gibi tarihsel süreçte farklı kültürlerle sahip toplumların birbiriyle yakınlaşmış olduğu ve kültürel yönden birbirlerini etkilediği gerçeğini değiştirmemektedir.

(Medeniyetten söz ettiğimiz vakit koruma olgusuna da bir parantez açılmalıdır. Çünkü 21. Yüzyılda ulusal politikalar sınıfına yükselen koruma yaklaşımları, medeniyet /

⁹ Yakın coğrafyaları mercek altına alırsak eski dönemlerde krallara bağlı elçilerin ziyaretleri ya da hanlarda, kervansaraylarda konaklayan seyyahların gözlemlerini ilgi çekici tasvirlerle anlatması / kaleme alması ilgi alanımıza dâhildir.

kültür orantısını betimlemek için birer gösterge niteliğindedir. *Çokişler*'in kaleme aldığı "Silahlı Çatışmalar Sırasında Kültürel Malların Korunması Rejimi: Tarihsel Gelişimin Analizi" adlı araştırma konuya dair net bilgiler sunmaktadır. Yazarın alıntısıyla (2019, s.57); "Kültürel mallara verilen zararın askeri açıdan sakıncaları M.Ö. 6. yüzyılda Sun Tzu ve 19. yüzyılda von Clausewitz tarafından değerlendirilmiştir. Aralarında yaklaşık 2500 yıl olan iki stratejist, işgal edilen halkın kontrolünü zorlaştıracığı ve ileride girişebilecekleri intikam savaşlarını meşrulaştıracağı gerekçesiyle, mağlup edilmiş düşmanın kültürel mallarına zarar verilmesine karşı çıkmışlardı". İlgili miraslar günümüzde uluslararası anlaşmalar ile güvence altına alınmıştır. 1954 tarihli "Lahey Silahlı Çatışma Halinde Kültür Mallarının Korunması Sözleşmesi'ne" yansıyan (ve aslında genel geçer nitelikteki olması gereken) hükümler kültürlerarası etkileşim göstergesi taşınmaz ve taşınırları da kapsamaktadır).

Bizi alâkadar eden bir diğer konudan, plastik sanatlar disiplininin söz edersek:

Sanat eleştirisi yönünden bakıldığında günümüzde bir takım kıstaslar mevcuttur. Bunlardan en bilinenlerinden biri *Heinrich Wölfflin*'in (1864-1945) "Sanat Tarihinin Temel Kavramları" adlı kitabıdır. Kitapta çizgisel ve görsel üsluplardan, belirlilik ve belirsizliğe kadar altı başlık sunulmuştur. *Bulak*'ın belirttiği gibi (2018, s.85): "Wölfflin sanat yapıtının form gelişimini ve bu gelişimin kavramlarını ortaya çıkartarak bize somut düşünmeyi ve görmenin ne demek olduğunu göstermektedir". *H. Wölfflin*'in eseri bize nasıl düşünmemiz gerektiğini öğütlerken kültürel etkileşim için bu yapıtların ifade ettiği diğer değerlere de bakılmalıdır. Nihayetinde *Soysaldı*'nın da altını çizdiği üzere (2018, s.305); "Bütün sanatlar üretildiği toplum hayatından beslenmektedir. Toplum hayatı ise gelenek, görenek, din, töre, anane gibi yaşam tarzımızı şekillendiren normların etkilediği davranış biçimlerinden oluşmaktadır".

Plastik sanatlardaki üretimler arasında kendi dönemleri ve betimledikleri toplumlar hakkında ipuçları veren örneklere rastlamak tesadüf değildir. Paris doğumlu *Paul Gouguin*'in (1848-1903) resimleri onun tropik seyahatlerinden, ait olmayı istediğini hissettirdiği Güney Amerika halklarından esintiler taşımıştır. Türkiye coğrafyasına yakın bir sanatçı olarak saray ressamı sıfatını taşıyan *Fausto Zonaro*'nun (1854-1929) "Osmanlı izlenimleri" Batı'ya Anadolu insanı hakkında etnografik bilgiler vermiştir. Aynı durum *Leonardo de Mango* (1843-1930) için de geçerlidir ki oryantalist çizgideki tabloları ile kendi kulvarında belgesel mayete sahip üretimler ortaya koymuştur.

Yukarıdaki gibi bir yaklaşımla sanat nesnelere; estetik algıya hitap eden üretimler olmanın ötesinde kültürlerarası etkileşime katkı sağlama potansiyeline sahip somut varlıklar olarak tanımlanabilir. Benzer çıkarım sanatçıların birbirleriyle diyaloga girme fırsatı yakaladığı sanat ortamları (atölyeler / eğitim kurumları ve sergiler) için de yapılabilir. Paris'de çalışan ve dönemin tanınmış ressamlarından *Gerome*'in (1824-1904) atölyesinde eğitim alan *Şeker Ahmet Paşa*'nın (1841-1907) girişimleri sanat ortamlarının kültürel etkileşim konusunda ne denli işlevsel olabileceğini gösterir niteliktedir. Yurt dışındaki atölyelerde aldığı eğitimin ardından Osmanlı coğrafyasında resim dersleri veren *Şeker Ahmet Paşa*, Batı sanat eğitimi yöntemlerinin buralara taşınmasına yardım edenlerden biridir. Fransızca'yı iyi bilmenin yanında protokol kurallarına da hâkim olan sanatçının düzenlediği sergiler yerel ve geleneksel yaklaşımların Batı pentür teknikleri ile harmanlanabileceğini ifade eden, yerli - yabancı misafirlerin kaynaşmasına mahal veren etkinliklerdir.

Etkinliklerin arz ettiği önem dünya fuarlarıyla da açıklanabilir. Türkiye'de literatürde sıklıkla bahsi geçen ve farklı milletlerin teknoloji ve sanayi ürünlerini sergileme şansı elde ettiği 1851, *Londra Dünya Fuarı*'nda Osmanlı İmparatorluğu da yer almıştır. Fuarda Yunan

pavyonu ile yan yana konumlanan Osmanlı için temsiliyetler arasında geleneksel el sanatları üretimleri de bulunmaktadır. *Ergüney ve Kara Pilehoarian* bu ürünlerin sonradan ne gibi bir etki bıraktığı hakkında çarpıcı bilgiler sunmaktadır (2015, s.228). "*Osmanlı Devleti'nin pavyonunda pastel renklerin hâkim olduğu, çift örgülü ipek ve metal ipliklerle pamuklu beze işlenmiş bir havlu temsil edilmiştir. Bugün Victoria ve Albert Müzesi'nde bulunan bu havlunun dokuma biçiminin, pavyonu ziyaret eden Manchester fabrikatörleri tarafından fuar sonrasında taklit edilip sınıai dokumayla imal edildiği de müze kayıtlarında yer almaktadır*".

Geleneksel el sanatlarını ilgilendiren bu durum 19. Yüzyıl içinde gerçekleşmiştir. Kültürel etkileşim ve plastik sanatlar arasındaki ilişkiyi daha yakın zamanlardaki gelişmeler ile irdeleyebileceğimiz anekdotlar da sunulabilir. 1960-70 sonrası sanat akımlarına yönelik girişim ve etkinlikler yine aynı türden özelliklere sahiptir. *Yayman Ataseven'e* göre (2017, s.8); "*1970 sonrasında sanatın sorunu toplumla ilişkisi değil, sanatın toplumsal bağlamı üzerine yoğunlaştırılmıştır. Ayrıca bu dönemde gerçekliğin nasıl elde edilerek ortaya konduğu değil, neyin sanat olup olmadığı sorgulanmıştır*". Kavramsal Sanat, Vücut Sanatı ve Toprak Sanatı gibi akımların örnekleri incelendiğinde yeni sanat "çerçevesi" hakkında izlenimler edinebilir. Fakat sınırlı bir alana sahip olduğumuz bu metinde başlık sadece Pop Sanat merkezli bir paragrafla sonlandırılabilir.

1950'lerde Birleşik Devletler ve İngiltere'de eş zamanlı sayılabilecek şekilde beliren bu akım için *Güçhan'ın* sözleri (2003, s.26) dikkat çekicidir. "*Yirminci yüzyıl sanatının radikal dönüşümlerinden biri olan Pop Art ile İngiltere'de popüler kültür çalışmalarının aynı dönemde ortaya çıkışının bir rastlantı olduğunu söylemek, sanatın arka planındaki sosyo-kültürel bağlantıları yok saymak anlamına gelir*". Devam edersek (2003, s.27); "*Pop Art'ın merkezindeki temalar alt-kültür, folk kültürler, medya imgeleri, yeni teknolojiler, tasarım, tüketici malları ve mühendislik endüstrisi, olgular ve olguların insanlar üzerindeki etkileridir*". Bu denli katmanlı bir anlam topluluğuna sahip olan Pop Sanat akımı üretimlerinin; sanat sergileri vasıtasıyla kitleler ile buluşması, kaleme alınan pozitif eleştiriler, Batı kamuoyunun radikal açılımları desteklemesi ve eserlerin sanat hamilerince sıklıkla el değiştirmesi söz konusu akımın çıkış noktasındaki "kültürün" yaygınlaşmasına yardım etmiştir. Diğer coğrafyalara hızla transfer olan bu kültür kendine yerel niteliklere sahip üretimlerde bile yer bulmuştur. *Uz ve Abul'un* tespiti (2017, s.73) açıklayıcı niteliktedir: "*Bir ülkenin popüler kültür imgeleri arasında ilk sırada yer alabilecek olan imge elbetteki bayraktır. Jasper Johns bu imgeyi çok kere tuvale yansıtmakla yetinmemiş, eski boya malzemelerinden mumlu boyalar ve ancak yakından bakılarak görülebilecek olan gazete parçalarını resmine katarak zengin bir teknik geliştirmiştir*". *Jasper Johns'un* (1930) bir pop imge olarak kullandığı Birleşik Devletler bayrağı bugün diğer milletlerin sanatçıların yapıtlarında da (protest olanlar hariç) aynı yaklaşımla tatbik edilebilmektedir.

POSTA UYGULAMASI VE BİR SANAT MECRASI OLARAK POSTA SANATI ETKİNLİKLERİ

Posta sanatını incelemek için öncelikle "posta" uygulamasının nasıl başlayıp geliştiğini etüt etmek gerekir. Zira *Atalay ve Gürses'in* aktardığı gibi (2016, s.625): "*Posta Sanatı kısaca posta servisinden yararlanan bir sanattır ya da bir başka deyişle sanatçının posta pulları gibi posta ile ilgili ürün ve aparatlarla ilişkili olarak şekillendirdiği bir sanattır*".

Toplumsal yapının irtibatlı şekilde yürümesi için önem teşkil eden posta uygulamasının köklerine dair farklı yaklaşımlar mevcuttur. Literatürde yazılı tarihten evvelki mağara resimlerinin bilhassa iletişim amacıyla çizildiği bilgisi yer almaktadır. Yine

yazı öncesinde vurmalı çalgılardan yararlanılarak iletişim kurulduğu belirtilmektedir. Duman aracılığıyla ya da güvercinler vasıtasıyla gerçekleştirilen haberleşme teknikleri de bilindik yöntemlerdir. Günümüze en yakın posta "servisinin" ise ulaklar olduğu söylenebilir. Pek çok hükümdar buyruklarını doğru kişiye teslim etmesi için ulaklardan yararlanmışır. Atlı ulakların görevi; hükümdarların mesajlarını muhatabına gizlilik içinde, sağ salim ve ivedilikle teslim etmektir.

Posta hizmeti için kurumsal bir parantez açtığımızda Romalıların *Cursus Publicus* adındaki posta teşkilatını veya Venediklilerin deniz yoluyla mektup taşıma işine girdiklerini fark edebiliriz. Posta sanatını ilgilendiren pulların ise ilkin 19.yy içinde Birleşik Krallık öncülüğünde kullanılmaya başladığı ileri sürülmektedir. Fakat Anadolu'yu mercek altına alan araştırmamız için kendi coğrafyamızdaki girişimlerle ilerlemek daha uygun olabilir.

Çerçi'nin periyoduna göre (2003, s.191); "M.Ö. 1950-1800 tarihlerini taşıyan Asurlular'a ait ticaret mektupları ile M.Ö. 1400-1350 yılları arasında Akkad dili ve Akkad Çivi yazısı ile kaleme alınmış diplomatik vesikalar ve Amarna arşivinde ele geçen 400'ü aşkın siyasî muhtevalı mektup Anadolu'nun ilk yazılı kaynaklarını ve mektup örneklerini oluşturmaktadır".

Osmanlı Devleti içinde de posta çalışmalarına rastlamak tabiidir. Ulaklardan bahsetmiştik. Fakat Osmanlıdaki tek posta görevlileri onlar değildir. Yine Çerçi'nin belirttiği gibi (2003, s.204); "Osmanlı devlet teşkilâtında yaya habercilerden oluşan, hızlı koşmakla tanınan "postacı sınıfına" mahsus bir unvan olan Peykler; az yiyen, vücutça zayıf olan ancak, padişahın emirlerini inanılmaz bir hızla gitmesi gereken yerlere ulaştırıran, yüzlerce kilometreyi kat eden çevik insanlar olarak karşımıza çıkmaktadır". Ulaklar ve peyklerle birlikte, 18.yy içinde yabancı devletler ile irtibatlar konsolosluklar vasıtasıyla sağlanmış, elçiler dahi mektupların iletilmesi hususunda sorumluluk üstlenmiştir.

Zaman cetvelimizi Yurtoğlu ile ilerletirsek, (2016, s.49): "Osmanlı Devleti'nde Avrupa usulüne göre ilk posta teşkilatının oluşturulma teşebbüsü II. Mahmut'un 1832 tarihli bir Hatt-ı Hümayûn ile bu konudaki görüş ve taleplerini Sadrazam Reşit Mehmet Paşa'ya bildirmesi ile ortaya çıkmıştır. Ancak ulaştırma yollarının gidiş geliş uygun olmaması ve güvenliğin yeterince sağlanamaması nedeniyle bu Hatt-ı Hümayun'dan kısa sürede istifade edilememiştir". Eksiklikler Osmanlıyı yıldırmmamıştır. 1862-63'de ilk posta puluna basmayı başaran devlet, teşkilatlanma konusunda girişimlerde bulunmaktan vazgeçmemiş, 19.yy'ın ikinci yarısında (ismi sonradan *Dünya Posta Birliği'*ne dönüşecek olan) *Genel Posta Birliği* üyesi olunmuştur.

Osmanlıda 20.yy'a kadar yabancı posta teşkilatlarına rastlamak da mümkündür. Lakin ilgili teşkilatlar *Birinci Dünya Savaşı'*ndaki riskler nedeniyle kapatılmıştır. Demir'in sözleriyle (2014, s.5): "1 Ekim 1914 günü İstanbul'da, İzmir'de, Yafa'da, Kudüs'te ve Beyrut hariç tüm şehirlerde yabancı posta şubelerinin levhaları indirilmiş ve posta kutuları kaldırılmıştır". Savaştan sonra milli mücadele ve iktisadi kalkınma yılları başlamıştır. Yurtoğlu'nun (2016, s.51) gelişmelere yönelik bilgileri şu şekildedir; "23 Nisan 1920 tarihinde Büyük Millet Meclisinin açılmasından hemen sonra Bakanların seçilip görev taksimatı yapılmasıyla birlikte ülkede Posta ve Telgraf Bürosu Dâhiliye Vekâletine bağlanarak, 20 Mayıs 1920'de İzmit Milletvekili Sırrı Bey, Posta ve Telgraf Müdüriyet-i Umumiyesine atanır. Bu dönemde Büyük Millet Meclisi bahçesinde ayrıca Büyük Millet Meclisi Hükümeti Posta ve Telgraf Merkezi adıyla da bir haberleşme merkezi oluşturulur".

1923 senesinde cumhuriyet yıllarının doğrudan PTT ile ilgili ilk kanunu yayımlanır. Kurumsallaşma adına oldukça önemli olan bu adımı Mustafa Kemal Atatürk'ün (1881-1938)

girişimleri izler. Onun döneminde Balkan ülkeleri ile ortak posta girişimleri başlatılır, Yunanistan ile posta işlerinin ekonomik ölçüde daha uygun hale getirilmesi için söz birliğine varılır. Ayrıca dış ülkelere gelen uzmanlar ile mevcut posta altyapısının iyileştirilmesi hususunda incelemeler yapılır (Yurtoğlu, 2016, s.58-59). Kendisinin vefatından sonra, 1939'da Türk posta teşkilatı *PTT Genel Müdürlüğü* ismiyle *Ulaştırma Bakanlığı*'na devredilir. Daha sonları kamu iktisadi teşebbüsü konumuna nakledilir (1954). Uzun süre bu konumda hizmet veren kurum 1995 senesinde *Posta İşletmesi Genel Müdürlüğü ve Türk Telekomünikasyon A.Ş.* olarak bir kez daha yapılandırılır. Yapılandırmayı başkaları da izlerken, dijital alt yapı edinimi / kullanımı yeni dünya düzeni ile posta teşkilatımızda da öne çıkar.

Posta Sanatı Üzerine Anekdötler

Posta malzemelerinin ekonomik ve erişilebilir olması ile posta servislerinin yaygın bir ağına ulaşması posta sanatı için malzeme ve nakil açısından bir alt yapı sağlamıştır. *Çelik Oğuz* posta sanatının ne denli farklı materyallerden beslenebileceğinin altını çizmiştir (2011, s.445); *"Yaratıcı olan herkesin katıldığı uluslararası bir ağ olan posta sanatı, sanatçı pulları, plastik mühürler, kopya sanatı, kolaj, sanatsal kitap çalışmaları, görsel ve somut şiirler, elle yapılmış kağıt çalışmaları, el yapımı kartpostallar, fanzinler, düz yazılar ve tipografiler, materyaller ve objeler, resimler, çizimler, fotoğraflar ve taslaklardan oluşmaktadır"*.

Üstteki açıdan bakıldığında posta sanatı etkinliklerini; geniş malzeme ve yöntem skalasına sahip olan "sanatsal iletilerin" kaynaktan alıcıya aktarıldığı bir hareket olarak tanımlamak mümkündür. Posta sanatı etkinliklerine katılan sanatçılar herhangi bir ticari kaygı gütmeyen tamamen katılımcı bir içgüdü ile "başvuru" yapar. *Osthoff*, harekete dair etkinlikler için uygun ortamın 20.yy'ın ikinci yarısında belirlediğine işaret eder. Fluxus sanatçıları ile *Marcel Duchamp*'ın (1887-1968) açtığı yolun genel geçer kabulde rolü olduğunu belirtir (*Osthoff*, 2005, s.263). *Atalay* ve *Gürses* de posta sanatının (1960 ve sonrasındaki kavramların arasında) nasıl belirlediğine dair bir çıkarımda bulunmuştur. Aktardıkları şekliyle (2016, s.628): *"Fluxus akımı sanatçıları grubu Posta Sanatı'nın potansiyelinin dünyayı sarabilecek bir sistem olduğunu ilk anlayanlardandır. Bu sanat açıktır ve her yere gidebilmektedir. Direkt olarak sanatçı tarafından oluşturulması ve gönderilmesi ucuzdur... Posta aracılığıyla ulaşabilme yeteneğinin olması halka açık bir gizliliğin de garantisini oluşturmaktadır"*.¹⁰

Japon sanatçı *On Kawara*'nın (1932-2014) posta materyalleri üzerine pentür tekniğini uygulayan öncü isimlerden biri olduğu bilgisi mevcuttur (*Milne*, 2014, s.310). Fakat *Osthoff*, söz konusu harekete dair üretimlerin 1970'lerde gerçekleştirilen etkinlikler ile tescillendiğini belirtir (*Osthoff*, 2005, s.263). Etkinliklerden öncü olanı *Ray Johnson*'ın (1927-1995) 1970'de, *Whitney Sanat Müzesi* çatısı altında düzenlediği sergidir (*Milne*, 2014, s.310). Sergi,

¹⁰ *Antmen* (2010, s.204) Fluxus için şu ifadeleri kullanmaktadır; *"Fluxus'un amaçları, insan kaynaklarının ve maddi kaynakların tüketimine bir dur demek arzusuyla şekillenmiştir. Fluxus bu yüzden sanat nesnesinin işlevi olmayan, sanatçı için geçim kaynağı olsun diye alınıp satılan bir meta olmasına karşıdır"*. Akımın temsilcilerinden *Joseph Beuys*'un (1921-1986) duruşu yine üyelerin perspektifini izah etmek için kullanılabilir. *Uz ve Uz*'un (2018, s.50) sözleriyle; *"Beuys'un sanatsal yaratması sürece yayılmış eylemdir. Onun bu sanatsal etkinliklerinde gösteri vardır, izleyici vardır ve bir süre vardır. Tüm bu eylemin sonucunda varılmak istenen bir hedef, derin ve felsefik bir sorgulama vardır. Sanatçı merkezdedir izleyiciyle ve çevresiyle bir bütündür; aslında o da olayın sürecin önemli bir nesnesidir"*. Kavramsal sanata da yer vermek gerekir. *Koca*'nın sözleriyle (2017, s.97); *"Kavramsal sanat, sanatın nesnesini fetişleşmiş bir nesne ya da meta olmaktan kurtarmayı amaçlar ve sanatın düşünsel bir süreç olduğunu göstermeye çalışır"*. Benzer ifadeleri *Bulut*'ta kullanır (2018, s.69); *"Kavramsal sanat dediğimizde aklımıza gelen ilk şey sanatın estetik beğeniye hitap etme kaygısından uzak, düşünsel yanıyla, işin felsefi yönüyle, ready-made (hazır yapım) olarak her tür malzemenin kullanıldığı çalışmalar gelmektedir"*.

eleştirmenlerde karışık bir izlenim uyandırmıştır. Zira gelen posta kartları, çizimler ve nesnelere o vakitler için deneysel bir organizasyona işaret etmektedir (Milne, 2014, s.310).

Tekrar *Osthoff* a dönersek, Brezilyalı sanatçılar *Paulo Bruscky* (1949) ve *Eduardo Kac*'ın (1962) sanatı onun (bize referans olan metninin) ana temasıdır. Bu sanatçıların posta sanatı etkinliklerinde de sorumluluklar üstlendiğini ifade eden *Osthoff*, ilk "uluslararası" posta sanatı etkinliğinin 1975'de, Recife'de (Brezilya), *P. Bruscky* ve *Ypiranga Filho*'nun gözetiminde bir posta istasyonunda gerçekleştiğini ileri sürer (*Osthoff*, 2005, s.263). Takip eden yıllık etkinliğe 21 ülkeden 3.000 başvuru gerçekleşir (*Osthoff*, 2005, s.263). Posta sanatı etkinlikleri festivaller ile bütünleşik bir hal almaya başlar ve katılımcı kitlesi genişler. 1984 yılında New York'da "Mail Art Then and Now" isimli bir sergi açılır. *Franklin Furnace*'de düzenlenen bu sergide posta sanatı yapıtları kronolojik bir çizgiyle takdim edilir.

1990'larda teknolojinin gelişmesi ve iletişim araçlarındaki atılımlar akıllara posta sanatının bu ortamlara sızıp sızmayacağı sorusunu getirir. Deneysel yapıtlara ulaşmak mümkündür. Hatta sanal mecralar 2000'lerde alternatif kulvarlar olarak karşımıza çıkar. Sadece web ortamı için üretimler yapan sanatçılar belirir. Ancak etkinlikler hiçbir zaman nostaljik çizgisinden kopmaz. Hatta bu çizgi internet gibi baskın bir altyapıyı kendine entegre eder. Posta servisleri aracılığı ile etkinlik organizatörlerine / küratörlere ulaştırılan üretimler "alındı" bilgisini teyit edersene ivedilikle web sayfaları üzerinden sergilenmeye başlar, katılımcı listeleri hızla okurlara beyan edilir.

Posta sanatının ülkemizde izlediği rotaya gelirse, Batı'da 1960 ve sonrasındaki sanatsal gelişmeler izleyen yıllarda Türkiye'de de yankı bulmuştur. Belki o coğrafyalardaki kadar radikal ve hızlı bir dönüşüm olmamıştır. Ama en başta pentür konusunda yeni üsluplara yelken açılmış, yeni medya ölçeğinde yapıtlar belirmiştir.

1960, 1971 ve 1980'deki darbe ve askeri müdahaleler ile anayasa değişiklikleri Türk kamuoyunda çokça tartışılan konular olmuştur. Bunlara komşu ülkeler ile anlaşmazlıklar ve ekonomik problemler de eklenince sanat ortamlarının çabaları yoğun gündemde arka planda kalmıştır. Fakat soyut ve dışavurumcu sanat girişimleri 20.yy'ın ikinci yarısında Türkiye'yi çevrelemiştir. Çok geçmeden kavramsal bir perspektif de belirmiştir. *Giderer*'in *Gültekin*'den aktardığı gibi Türkiye'de Kavramsal Sanata yönelik girişimler 1977'deki *Yeni Eğilimler* sergisi ile göze çarpmıştır (*Giderer*, 1995, s.61). 1975 yılında *Şükrü Aysan*'ın (1945) genç sanatçıları yöreklendirmesi ile başlayan bu süreçte *Alpaslan Baloğlu* (1958) ve *Serhat Kiraz* (1954) gibi isimler öne çıkmıştır. İlgili isimlerin yanında *Sarkis*'in (1938) ve *Ayşe Erkmen*'in (1949) yapıtları ile derinleşen dönemde posta sanatı adına bir Türk sanatçı dikkat çekmiştir (*Giderer*, 1995, s.61).

Tanınmış ressam *Turgut Zaim* (1930-1974) ile birlikte çalışma fırsatı da yakalamış olan İstanbul doğumlu *N. Koçak* posta sanatı adına Türkiye'nin bilindik sanatçılarından. Foto Gerçekçi çizgisinin yanı sıra 1970'lerde posta sanatı üretimleri de veren *N. Koçak*, 1979 ve 1984 yılları arasında Birleşik Devletler, Hollanda, Portekiz, Brezilya, Japonya ve Güney Kore gibi ülkelerdeki etkinliklere katılmıştır.

N. Koçak'ın ardından bir başka isme daha değinilmelidir. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Resim Bölümü Heykel Anasanat Dalı* mezunu (1988) *Şinasi Güneş*'in (1968) *rh+* dergisinin Haziran, 2005 tarihli sayısında yer alan ifadeleri¹¹ (2005) şu şekildedir: "Önceleri

¹¹ İlgili ifadelerin alındığı kaynak için Bkz.: <http://www.ozkaneroglu.com/goster.asp?kat=misafir&baslik=35> (01.04.2019).

bazı Türk sanatçıları bir sergiyle sınırlı olmak üzere Mail Art projesine katıldılar. Bu konuda doğal olarak bir sürerliliği olan bir dolaşım sağlanamadı. 2002 yılından itibaren süreklilik arzedecek anlamda 200'e yakın Mail Art projesine katılarak ilk adımı attım. Bunu takiben Türkiye'de ilk olarak 'Gözetleme' konulu Mail Art projesini gerçekleştirdim. Bu projeye 33 ülkeden 119 sanatçı katıldı. Bu serginin CD kataloğu yapıldı ve tüm katılımcılara gönderildi. Ardından An-su-Aksoy 'Yılbaşı Ağaçları' isimli Mail Art projesini gerçekleştirdi. Bunu takiben 'Kadın ve Ekoloji' konulu Mail Art projesini başlattım. An-su-Aksoy'da 'Bahar devleri' konulu Mail Art projesini hayata geçirdi. Ferruh Alışır, Güvenç Uguz, Hülya Küpçüoğlu ve Nilde Şafak uluslararası birçok Mail Art projesine iştirak ettiler".¹²

Posta sanatı adına girişimleri devam eden Ş. Güneş'in belirttiği isimlerden biri için parantez açmak gerekir. Hülya Küpçüoğlu, etkinliklere katılmanın ötesinde bunlardan bazılarını organize etmiştir. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Fakültesi, Resim Bölümü mezunu olan H. Küpçüoğlu'nun 2000'li yıllarda düzenlediği posta sanatı etkinliklerine çok sayıda yerli ve yabancı sanatçı dâhil olmuştur. Yürütücülüğünü Ümit Zeyni Bayındır Gezgin ile birlikte üstlendiği ve 2006 yılında Bahariye Sanat Galerisi çatısı altında düzenlenen "Portreler" temalı posta sanatı projesi yurt içinde yeni medyalara ve deneysel yaklaşımlara sağladığı platform yönünden önemlidir. Kadıköy / İstanbul'daki etkinlikte zarf ve kartpostal tabanlı klasik çalışmaların yanı sıra kompakt disklerle (CD) tatbik edilen veya asamblaj niteliği taşıyan yapıtlar da sergilenmiştir.¹³

Şekil 4. "Portreler, Mail-Art Projesi" Bahariye Sanat Galerisi, İstanbul, 17 - 30 Haziran 2006, Davetiye. Kaynak. Bahariye Sanat Galerisi Arşivi.

"Portre" temasıyla posta sanatı serüvenine başlayan ve on yıl sonra, 2016'da "Barış" konsepti ile bir etkinlik ve atölye çalışması daha organize edecek olan Bahariye Sanat Galerisi bu harekete yönelik arşivimizin genişlemesi hususunda galerilerimiz ölçeğindeki adımlardan birini atmıştır. Fakat Türkiye'deki etkinlikler sadece "Portreler" ve "Barış" ile sınırlı değildir.

¹² Sanatçının ülkemizde yayınlanan kitabı için Bkz. Güneş, Ş. (2014). "Posta Sanatı", İstanbul: Artes Yayınları.

¹³ Birleşik Devletler, İspanya, Meksika ve Japonya dahil olmak üzere çok sayıda ülkeden katılımın gerçekleştiği "Portreler" için H. Küpçüoğlu'nun (2006) metninde şu sözler yer almaktadır; "Deneysel yönü ile de ön plana çıkan mail-art sanatçılarına özgür bir alan sağlıyor. Bu noktada gerçekleştirilen "portreler mail-art sergisinin", bir portrenin mail-artın bu yapısıyla örtüşmediğini kim söyleyebilir ?".

Şekil 5 ve 6. "Barış" temalı "II. Uluslararası Posta Sanatı (Mail-Art) Sergisi ", Bahariye Sanat Galerisi, İstanbul, 04-10 Haziran 2016. Sergiden GörSELLER. **Kaynak.** Burak BOYRAZ Arşivi.

Şekil 7. "Barış" temalı "II. Uluslararası Posta Sanatı (Mail-Art) Sergisi ", Bahariye Sanat Galerisi, İstanbul, 04-10 Haziran 2016. Sergiden GörSELLER. **Kaynak.** Burak BOYRAZ Arşivi.

Şekil 8. "Mail-Art Workshop", Bahariye Sanat Galerisi, İstanbul, 19 Mayıs 2016. Etkinlik görseli. Etkinliğe Emel Örs, Hüseyin Rüstemoğlu ve Nebahat Karyağdı gibi Türk sanatçılar da destek vermiştir. **Kaynak.** Burak BOYRAZ Arşivi.

Güncel bir perspektif ile: 2012 yılında akademisyen *Sabriye Çelik Uğuz*'un yürütücülüğünde 13. Ulusal Turizm Kongresi (Antalya) himayesinde "Tourism", "Tourist", "Turkey: A Destination" başlıklı bir posta sanatı etkinliği organize edilmiştir.

2016'da ise *The Green Park Art Gallery* (İstanbul) sanat ve proje koordinatörlüğünü *Nihal Gürses*'in üstlendiği, "Barış Aynı Dilde Konuşur" isimli bir posta sanatı etkinliğine ev sahipliği yapmıştır.

2017'de *Kafkas Üniversitesi* (Kars), akademisyen *Fırat Çalkuş*'un sorumluluğunda "KAR'S (Kars ve Kar)" temalı uluslararası bir etkinlik düzenlemiştir. Etkinlik için toplanan üretimler 2018'de sergilenmiş, kurum 2019'da "Dystopia" başlıklı ikinci etkinliğin sergisine

de ev sahipliği yapmıştır. Bu etkinlikte 32 ülkeden 334 katılımcının 409 çalışması sanat meraklılarıyla buluşmuştur.¹⁴

2017'de *Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi*'nde oldukça geniş katılımlı bir posta sanatı bienali (1. Uluslararası Posta Sanatı Bienali) hayata geçirilmiştir. Kurum akademisyenlerinden *Mustafa Cevat Atalay* ve ekibinin organize ettiği "Gelenek" temalı bu bienalde üniversite kapılarını (*Fen Edebiyat Fakültesi Sergi Salonu*'nda) 58 ülkeden 1.412 eser için açmıştır. Takiben (iki yıl sonra) "Kare" teması ile ikinci bir etkinlik daha gerçekleşmiş ve 32 ülkeden 855 sanatçıya ait 1155 çalışmanın sergilenmesi ile bienal çağrısı geniş bir yankı bulduğunu göstermiştir (2019).¹⁵

Şekil 9. Küratörlüğünü *Mustafa Cevat Atalay*'ın yaptığı N.K.Ü. 1. Uluslararası Posta Sanatı (Mail-Art) Bienali'nin davetiyesi (Tur.). N.K.Ü. Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi, Tekirdağ, 23 Mart 2016. **Kaynak.** N.K.Ü. Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Arşivi.

Şekil 10. N.K.Ü. Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi tarafından 2019 yılında düzenlenen "Kare" temalı ikinci etkinliğin sergi davetiyesi (İng.). Etkinliğin küratörlüğü bir kez daha *Mustafa Cevat Atalay* ve ekibi tarafından üstlenilmiştir. Sergi tarihi 08 - 28 Nisan 2019'dur. **Kaynak.** N.K.Ü. Güzel Sanatlar Tasarım ve Mimarlık Fakültesi Arşivi.

2017'de Türkiye'deki posta sanatı girişimleri için bir ilk daha yaşanmıştır. *Trakya Üniversitesi (Edirne)*, akademisyen *Deniz Gökdoğan*'ın yürütücülüğünde *1. Uluslararası Posta Sanatı Yarışması*'ni organize etmiştir. Yarışmaya 17 ülkeden 400 sanatçı başvurmuş ve 9 eser ödül almıştır. Ertesi yıl etkinliğin ikincisi de düzenlenmiş, sergilemeye değer görülen 107 yapıttan 10'una ödül verilmiştir (2018).¹⁶

Üsttekilere ek olarak İstanbul'da, *İSTEK Özel Acıbadem Okulları* bünyesinde *Dünya Sanat Günü* etkinliklerine paralel biçimde 2017 ve 2018'de 2 adet posta sanatı atölye çalışması gerçekleştirilmiştir. Kurum öğretmenleri ve öğrencilerinin katılımı ile gerçekleştirilen bu

¹⁴ Etkinliklere dair sayısal bilgiler etkinlikler için hazırlanan web sayfaları, afiş ve sosyal medya duyuruları üzerinden edinilmiştir. İlgili sayısal dökümler ve etkinlikler hakkında bilgi için Bkz: <https://www.kafkas.edu.tr/kau/tr/duyuru/universitemizde-1-Uluslararası-Posta-Sanati-Sergisi-Acildi> (01.04.2019) ve <https://www.kafkas.edu.tr/kau/TR/duyuru/ii-Uluslararası-Katılımlı-Mail-Art-Posta-Sanati-Sergisi->

¹⁵ Etkinlikler hakkında detaylı bilgi için Bkz: <http://mailartbiennial.nku.edu.tr/> (01.04.2019) ve <http://bhi.nku.edu.tr/haberler/uluslararası-C4%B1-2.-posta-sanat-C4%B1-bienali-sergisi-sanatseverlerle-bulu-C5%9Ftu/s/26090/> (12.06.2019).

¹⁶ Etkinlikler hakkında detaylı bilgi için Bkz: <https://guzelsanatlar.trakya.edu.tr/pages/trakya-universitesi-2--uluslararası-posta-sanati-yarismasi> (01.04.2019).

atölye çalışmalarında posta sanatı tanıtılmış ve mevzu bahis sanata hitap eden eserler üretilmiştir.

Şekil 11. "Mail – Art Workshop" adındaki etkinlikte kurum öğrencilerinin zarflar üzerine tatbik ettiği yapıtlardan bir kesit. Etkinlikler aynı zamanda bir sanatçı olan ve *Bahariye Sanat Galerisi*'nin 2016 yılındaki "Barış" temalı posta sanatı organizasyonunda da görev alan öğretmenlerden *Nebahat Karyağdı*'nın gözetiminde ilerlemiştir. İSTEK Özel Acıbadem Okulları, İstanbul, 10-11 Nisan 2017. **Kaynak.** Burak BOYRAZ Arşivi.

2018'de ise Kastamonu ilimizde, *Kastamonu Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Grafik Tasarım Bölümü*'nün düzenlediği ve küratörlüğünü akademisyen *Elif Tarlakazan*'ın yaptığı, "Memleketim" adlı etkinlikte, 305 sanatçının iştiraki ile 650 eser sergilenmiştir.¹⁷

2019'da akademisyen *Hikmet Şahin*'in küratörlüğünde Konya'da *Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümü* çatısı altında "PO-MO Uluslararası Posta Sanatı Sergisi" takdim edilmiş ve sergide ziyaretçilerin ilgisine "Postmodern" teması altında toplanan eserler sunulmuştur. Etkinliğe 33 ülkeden 890 katılımcı 2000 eser ile başvurmuştur.¹⁸

Şekil 12. 11 Haziran – 01 Temmuz 2019'da akademisyen *Hikmet Şahin*'in küratörlüğünde Konya'da *Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümü*'nde organize edilen "PO-MO Uluslararası Posta Sanatı Sergisi" için hazırlanan açık çağrı metni (Eng.). **Kaynak.** PO-MO Uluslararası Posta Sanatı Sergisi Arşivi (Yürütücü *Hikmet Şahin*).

Yine 2019'da "Empati Panayırı" çerçevesinde *Atölye Arts-In* ve *Empati Derneği*'nin birlikte organize ettiği "Ada" isimli etkinliğin çağrı metni takdim edilmiştir. Sanatçı *Meral Açar*'ın sorumluluklar üstlendiği ve sergisi İstanbul / Kınalıada'da düzenlenen bu etkinliğe yurt içi ve yurt dışından 240'ı aşkın katılım gerçekleşmiştir.¹⁹

2019 yılının Ekim ayında ise İstanbul'da bulunan ve faaliyetlerini *Hilal Turşoluk*'un himayesinde gerçekleştiren *Artı Atölye* posta sanatının bilindik isimlerden biri olan *Ryosuke*

¹⁷Etkinlik hakkında detaylı bilgi için Bkz: <https://gstf.kastamonu.edu.tr/index.php/tr/bilgi-sistemleri/haberler-tr/1715-memleketim-konulu-mail-art-uluslararasi-posta-sanati-sergisi> (01.04.2019).

¹⁸ Etkinlik hakkında detaylı bilgi için Bkz: <https://www.mailartexhibition.org/> (12.06.2019).

¹⁹ Etkinlik hakkında detaylı bilgi için Bkz: <https://islandmailart2019.blogspot.com/> (19.08.2019).

Cohen'i (1948) ağırlamıştır. Sanatçının bizzat katıldığı etkinlikler çerçevesinde öncelikle bir fraktal portre çalışması düzenlenmiş ardından da *R. Cohen*'in eserlerini içeren sergi takdim edilmiştir.²⁰

SONUÇ

Görülebileceği üzere Türkiye'de posta sanatı etkinlikleri mevcuttur. Gerçekleştirilen etkinlikler için duyurular (çağrılar) genellikle sanal ortamlar aracılığı ile yapılmakta, eserler Batı'da olduğu gibi posta servisleri üzerinden teslim edilmekte ve katılımcı listeleri internet sayfalarında beyan edilmektedir.

Etkinlikler eserleri belirli temalar çerçevesinde kabul ederken yapıtlar için posta kartı ebatlarının (veya A4 kağıt boyutunun) aşılması ve posta pulu / mühür kullanımının zorunlu tutulması gibi genel geçer kıstaslar mevcuttur. Pek çok katılımcı ileti dili olarak İngilizceyi tercih ederken yerel dilleri kullanan sanatçılar da söz konusudur. Kimi çalışmalarda yerel dillere yine yerel motifler, semboller, şekiller ve geleneksel öğeler de eşlik etmektedir. Toplanan çalışmalar kurumlarca belirli süreleri aşmayacak şekilde sergilenmekte, etkinlik sonunda iade edilmeyen yapıtlar kurumsal arşivlere alınmaktadır.

Literatür taraması üzerinden ülkemizde gerçekleştirilen posta sanatı etkinliklerine dair yakın zamanlı örnekler sunulmuştur. Etkinlikler pek tabii olarak saydıklarımız ile sınırlı değildir. İlgili yayınlarda yer edinemeyen veya dijital mecralarda yeteri kadar ses getiremeyen organizasyonlar da mevcuttur. Yine çağrı metnine geniş ölçekte karşılık bulamayan veya sergileme adına belirli bir doyumluğa ulaşamayan girişimler de söz konusudur. Araştırma için kestirmesi güç durumlar yaratsa da bunlar Türkiye'nin 1970'lerden sonra küresel ölçekte ivme kazanan posta sanatı hareketine dâhil olduğu gerçeğini gözlemlemektedir.

Bir başka açıdan bakıldığında ülkemizde plastik sanatlarda ortaya koyulan üretimlerin nitelik ve nicelik yönlerinden Batı örnekleri ile paralellik gösterip göstermediği sıkça tartışılan bir konudur. Bu duruma posta sanatı penceresinden göz gezdirildiğinde girişimlerimizin eş zamanlılık teşkil edecek şekilde ilerlediği görülebilir. *N. Koçak*'ın 1970'lerin sonundaki katılımları, *Ş. Güneş*'in beyan ettiği organizasyonlar, *H. Küpçüoğlu*'nun, *Bahariye Sanat Galerisi*'nin ve üniversitelerimizin sergileri günceli yakalamak ve katılımcı olmak adına ortaya koyduğumuz çabayı temsil eder niteliktedir. Kültürel etkileşimin ne tür girişimler ile işlevsellik kazandığından ve sanatın bu işlevsellikteki rolünden bahsetmiştik. Çabalar sonrasında posta sanatı için bir "platform" adayı olduğumuzun farkına varılmalı ve hareketin kazanımları iyi etüt edilmelidir.

Farklı milletlerden sanatçıların / sanatçı adaylarının arşivlenebilir özellikteki yapıtlarının tek bir çatı altında toplandığı bu etkinlikler yerel kurumlarımızın koleksiyonlarına katkı sağlamaktadır. Önceki bölümde mevzu bahis ettiğimiz üniversiteler posta sanatı etkinlikleri sayesinde küçük ölçekli de olsa ya sanat koleksiyonları oluşturmuş ya da hâlihazırdaki koleksiyonlarını genişletmiştir. Bu koleksiyonlar uzun vadede diğer disiplinlere yönelik araştırmalar için de kullanılabilir içeriklere sahiptir (Bkz. Etnografya, Psikoloji, Sosyoloji vb.).

²⁰ Bkz. *Artı Atölye*, 05 – 07 Ekim 2019, İstanbul.

Ayrıca sınır ötesindeki küratörler, galericiler ve müzeler etkinliklerine katılan sanatçılarımızın yapıtları aracılığı ile plastik sanatlarda ulaştığımız nokta konusunda izlenim sahibi olabilmektedir.

Posta sanatı etkinlikleri teknik yönden serbest fakat tematik yönden belirli başlıklara sahip organizasyonlardır. Kuşak ayrımı olmadan pek çok sanatçının ilgi ile yaklaştığı bu organizasyonlarda eserlerin kabulünde gösterilen pozitif yaklaşım, sanatçı adaylarımıza sergilere katılım konusunda cesaret kazandırmaktadır. Keza yabancı sanatçılar da Türkiye'de düzenlenen / düzenlenecek organizasyonlara katılım konusunda teşvik edilmektedir. Bu açıdan bakıldığında ister yurt içinde ister yurt dışındaki olsun düzenlenen tüm posta sanatı sergileri Türk kültürü ve sanatının tanıtılıp temsil edilmesi için birer fırsat niteliğindedir.

Metni tamamlarken posta teşkilatımıza da bir paragraf açmak gerekir. İletişim konusunda dijital altyapıların sağladığı olanaklar ilerleme göstermiş, posta alışkanlıklarımız da değişime uğramış olabilir. Fakat posta teşkilatımız, nostaljik bir metodu izleyen bu hareketin tüm katılımcılarına kolaylık sağlamalıdır. Nitekim posta sanatı etkinliklerinin ayrıcalıklı kılınması ile Türkiye hareketin akışkan merkezlerinden biri olma potansiyeline erişecektir. Bu kültürel etkileşim konusunda yönlendirebilen bir kanala sahip olmak anlamına gelirken, Türk sanatçılar için de "minimal" ölçekte de olsa kendilerini gösterme imkanı sağlayacaktır.

Son olarak altı çizilmelidir ki, akademilerimiz de posta sanatı literatürünün zenginleşmesi için yazınsal üretimler vermelidir. Bugün konuya dair literatür sınırlı düzeydedir. Literatürdeki yayınların bazılarında da posta sanatına sadece dolaylı biçimde yer verilmiştir. Net ve doygun bir kronolojiye sahip olmak, posta sanatında bulunduğumuz konumu daha sağlıklı değerlendirmek ve yeni perspektifleri tartışmak için bizlere vizyon kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

Antmen, A. (2010). *Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalar, 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar*, 3. Baskı, İstanbul: Sel Yayıncılık.

Atalay, M. C. & Gürses, B. (2016). "Yükseköğretim Sanat Eğitiminde Posta Sanatı Uygulamaları", *Cumhuriyetin Işığında Yükseköğretimde Sanat Eğitimi Uluslararası Sempozyumu, 23-25 Kasım 2016, Bildiriler Kitabı*, Ankara: Gazi Üniversitesi, 623-637.

Bulak, H. (2018). "Sanat Tarihinin Temel Kavramları ve Bir Metin Eleştirisi". *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 4 (8), 85-94.

Bulut, Ş. (2018). "Güncel Sanatı (Kavramsal) Anlamaya Çalışmak". *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 4 (1), 69-76.

Çağırkan, B. (2017). "Kültür Sosyolojisinde Metodoloji Tartışmaları: İdeoloji Olarak Kültür ve Eylem Olarak Kültür". *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (42), 147-160.

Çakmakçı, Z. (2012). "Kültürlerarası İletişim ve Etkileşim Açısından Ortaçağ Bizans Camılarına Bakış". *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 107-132.

Çelik Oğuz, S. (2011). "Turizm ve Posta Sanatı", *UETS 2011, 1. Uluslararası 4. Ulusal Eğirdir Turizm Sempozyumu: Turizmde Yeni Ufuklar*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Eğirdir Meslek Yüksekokulu, 443-448.

Çerçi, F. (2003). "Haberleşme Hizmetleri ve Osmanlı Devleti'nde Ulak Organizasyonu (Gelibolulu Mustafa Âlî'nin Bu Konudaki Görüşleri)", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Tetkikleri Dergisi*, 20, 190-221.

Çokişler, E. (2019). "Silahlı Çatışmalar Sırasında Kültürel Malların Korunması Rejimi: Tarihsel Gelişimin Analizi". *Uluslararası İlişkiler*, 16 (61), 55-74.

Demir, H. (2018). "Kültür, Vergi Kültürü ve Vergi Anlayışı". *Bilge Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2 (2), 99-111.

Demir, T. (2016). "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Haberleşme Kurumuna Dair Değerlendirmeler". *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 13, 25-26.

Ergüney, Y. D. & Pilehvarian, N. K. (2015). "Ondokuzuncu Yüzyıl Dünya Fuarlarında Osmanlı Temsiliyeti", *Megaron*, 10 (2), 224-240.

Güçhan, A. (2013). "Popüler Kültür Çalışmaları Işığında Pop Art". *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 3 (2), 23-29.

Gültekin, G. (1994). Türk Kavramsal Sanatçılarının Çevre Yaratma Sorununa Yaklaşımlar", *Türkiye'de Sanat Plastik Sanat Dergisi*, Mayıs-Ağustos, 14'den aktaran Giderer, H. E. (1995). "Kavramsal Sanat", *Anadolu Sanat*, 3, 51-64.

Güneş, Ş. (2005). "Mail Art", *rh+ Sanat*, Haziran. Web kaynağından alınmıştır: <http://www.ozkaneroglu.com/goster.asp?kat=misafir&baslik=35>. (01.04.2019).

Gür, B. (2012). "Hititler, Mikenler Ve Batı Anadolu'daki Kültür Etkileşimleri". *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (2), 12-22.

Harari, Y. N. (2018). *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*. (çev. Selin Sıral). İstanbul: Kolektif Kitap.

Kan, K. (2012). "Orta Çağ'da Kültürler Arası Etkileşim Açısından Anadolu-Türk Kervansarayları", *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları, 1735-1742.

Koca, B. (2017). "Kavramsal Sanat". *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 3 (2), 97-103.

Küzeci, D. (2018). "İlişkiler Bağlamında Dil, Yazın, Kültür, Toplum ve Eğitim". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (39), 109-124.

Küpçüoğlu, H. (2006). "Bahariye Sanat Galerisi "Portreler" Temalı Mail Art Sergi Davetiyesi", İstanbul: Bahariye Sanat Galerisi.

Maktal Erbaş, A. & Korkmaz, Y. (2019). "Motif ve Çizim Şemalarının Dijital Ortama Aktarılmasının Tezyinî Sanatlardaki Tasarım Sürecine Katkısı". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 21-27.

Milne, E. (2014). "Postcards", *The Routledge Handbook of Mobilities*, (ed.) Peter Adey vd. New York: Routledge, 306-315.

Osthoff, S. (2005). "From Mail-Art to Telepresence: Communication at a Distance in the Works of Paulo Bruscky and Eduardo Kac", Chandler, A. & Neumark, N. (ed.) *At A Distance Precursors to Art and Activism on the Internet*. Mambridge: MIT Press, 260-281.

Pado, D. & Tezcan, L. (2018). "Kültür ve Kültür Boyutlarının İnovasyon Kapasiteleri Üzerine Etkileri". *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3 (1), 275-292.

Sağiroğlu Aslan, A. (2014). "Erken Dönem Osmanlı Sanatında Latin Etkileri". *Zeitschrift für die Welt der Türken*, 6 (2), 131-155.

Soysaldı, A. (2018). "Kültür, Sanat ve Beşeriyet İlişkisi". *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (22), 305-315.

Uz, A. & Abul, D. (2017). "Popular Culture Imagery In Jasper Johns' Works", *Journal of Awareness*, 2 (35), 69-80.

Uz, A. & Uz, N. (2018). Eğitim ve Sanatta Yenilikçi Sıradışı Yönleriyle Joseph Beuys. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (9), 48-58.

Yapıcıoğlu Ayaz, Y. (2018). "Görsel Kültürün Frankfurt Ekolü Çerçevesinde Değerlendirilmesi: Truman Show Filmi". *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Yeni Düşünceler Hakemli E-Dergisi*, (10), 36-52.

Yayman Ataseven, S. (2017). "Andy Warhol'un Resimlerinde Popüler Kültürün Etkisi". *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (16), 288-297.

Yurdigül, A. & Ünal, U., Güven, A. (2019). "Ahıska Türkleri'nin Medya Kullanım Alışkanlıkları ve Kültürel Etkileşim Süreci Üzerine Bir Araştırma". *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (1), 419-437.

Yurtoğlu, N. (2016). "Haberleşme Sektörünün Önemli Bir Teşekkülü: Millî Mücadele Döneminden 1960 Yılına Türkiye'de Posta, Telgraf ve Telefon (PTT) Teşkilatı (1920-1960)". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 32 (93), 47-104.